

Az 1442. márciusi török hadjárat

Adalékok Hunyadi János első törökellenes harcaihoz

Történetírásunk régi megállapítása, hogy Hunyadi János fellépése fordulatot hozott a török–magyar háborúk történetében. Zsigmond király évtizedes, nem kifejezetten látványos, de eredményes, alapvetően defenzív politikájával¹ szakítva, az újdonsült erdélyi vajda mindjárt a déli végek átvétele után egy offenzív törökellenes stratégia mellett szállt síkra. Az új stratégia leglátványosabb epizódjai, az 1443–1444-ben végrehajtott hosszú hadjárat, és a várnai csatavesztésbe torkolló 1444. évi expedíció közismertek, róluk megbízható feldolgozások állnak rendelkezésre,² újratárgyalásuk ezért nem indokolt. Sokkal kevésbé közismertek viszont Hunyadinak azon első törökellenes sikerei, amelyek a vajdában megérlelhetők az új stratégia alkalmazhatóságának gondolatát. Különösen sok tévhit él a köztudatban az 1442 tavaszán lezajlott erdélyi török betöréssel kapcsolatban, amely Hunyadi első komolyabb győzelmével ért véget. Tanulmányunkkal e jelentős történelmi epizód jobb megismeréséhez kívánunk hozzájárulni.

Az uralkodó történelmi álláspont szerint 1442 márciusában Mezőbég mintegy 16 ezer főből álló sereg élén betört Erdélybe, és végigdúlta a tartomány déli részét. Erdélyt váratlanul érte a támadás, ezért a vajda, Hunyadi János – aki egyébként is csak röviddel a betörés előtt érkezett a tartományba –, valamint az erdélyi püspök, Lépes György, sebtiben toborzott sereggel rontott a törökre, de Gyulafehérvár közelében vereséget szenvedtek; maga a püspök is holtan maradt a csataterén. Hunyadi azonban habozás nélkül fegyverbe szólította a tartomány népét – nemeseket, székelyeket, parasztokat egyaránt –, és mindössze öt nappal később döntő vereséget mért a zsákmányával hazafelé tartó török seregre. Életét vesztette maga a vezér, Mezőbég, a fia, és a török sereg jó része. Ezután Hunyadi, győzelmét kihasználva betört Havasalföldre, letette az oszmánbarát vajdát, és helyreállította a magyar befolyást a román fejedelemségben.³

1 Engel Pál: Magyarország és a török veszély Zsigmond korában. Századok 1994. 273–287.

2 Székely Ottokár: Hunyadi János első török hadjáratai (1441–1444). Hadtörténelmi Közlemények 1919–1921. 28–64.; Elekes Lajos: Hunyadi. Bp. 1952. 216–256.

3 Szakály Ferenc: A török–magyar küzdelem szakaszai a mohácsi csata előtt (1365–1526). In: Mohács. Tanulmányok a mohácsi csata 450. évfordulója alkalmából. Szerk. Rúzsás Lajos – Szakály Ferenc. Bp. 1986. 32. (a korábbi irodalommal). A legrészletesebb feldolgozások: Székely O.: i. m. 5–17. és Elekes L.: i. m. 148–170.

Az események rekonstruálását megnehezíti, hogy a magyar középkor közismert (relatív) forrásszegénysége Erdély esetében hatványozottan jelentkezik. Ez azzal a következménnyel járt, hogy a vizsgált eseményekkel foglalkozó történetesek a kisszámú kortárs oklevél száraz információival szemben az indokoltnál nagyobb jelentőséget tulajdonítottak a későbbi elbeszélő források kiszínezett tudósításainak. Tették ezt annak ellenére, hogy a hivatkozott krónikások évtizedekkel az események után láttak művük megírásához, amikor a történetek emléke már igencsak elhalványult. Egyedül az 1435 körül született Thuróczy János esetében képzelhető el, hogy fiatal korában az események közvetlen részeseitől is szerzett értesüléseket, és látni fogjuk, hogy bizonyos részleteket valóban csak az ő elbeszélése őrzött meg. Bonfini azonban, aki csak elődjének elbeszélését színezte tovább, bátran kizárható a felhasználandó források közül.⁴ A helyzetet tovább bonyolítja, hogy holmi obskurus, eredetiben soha elő nem került oklevelek, illetve azok regesztái a bennük foglalt információk képtelenségei dacára újra és újra összezavarják a hiteles forrásokból kihámozható, önmagában sem ellentmondásoktól mentes képet. A történelmi valóság lehetőség szerinti megközelítésének alapfeltétele tehát, hogy forrásaink értékelésénél a hiteles, kortárs beszámolókat vegyük alapul, a későbbi krónikásokra pedig csak annyiban hagyatkozunk, amennyiben tudósításaik nem állnak szöges ellentétben az előbbiekek adataival. A történelmi irodalomban keringő, ellenőrizhetetlen információkról pedig egyszer s mindenkorra meg kell feledkezni.

Az Erdélyben lezajlott események első említését I. Ulászló király 1443. április 17-i oklevelében találjuk, amelyet éppen Hunyadi János számára állított ki a kancellária. Az oklevél értékét növeli, hogy a vajda csaknem két esztendei távollét után ekkor jelent meg először az udvarban, valószínű tehát, hogy az oklevelében elbeszélte történetnek ő maga volt a forrása. Az oklevél szerint Mezd bég 16 ezer ember élén tört be Erdélybe, és az első, „váratlan” ütközetben megfutamította Hunyadi, sőt, a vajda meg is sebesült. Ugyanakkor a törökök is súlyos veszteségeket szenvedtek. Az első összecsapásra következő ötödik napon azonban Hunyadi ismét megmérkőzött a támadókkal, és ezúttal teljes győzelmet aratott, mert nemcsak a rablott zsákmányt vette vissza, de maga a török vezér és a fia is életével fizetett a kalandért.⁵

4 Vö. Szakály Ferenc–Fodor Pál: A kenyérmezei csata (1479. október 13.). Hadtörténelmi Közlemények 1998. 325.

5 1443: „Deinde alio casu, dum quidam Mezythbeg alter Turcorum wayvoda valido sedecim milium armigerorum comitatus exercitu partes nostras Transilvanias pretactas vastaturus intrasset, quamvis primo occurso improvise tunc habito, prefatus Johannes wayvoda lesus fugatusque commilitonum suorum certa detrimenta pertulerit, cruentam tamen nichilominus et ibidem hostibus reliquit victoriam, et demum quinto die novo prelio victus victorem evincens, gloriosam dono domini ultionem revexit, moxque prefatus inprobus hostis quam devorarat predam et sua propria suorumque ac filii precipiti nece persolvit”. Ld. Magyarország és Szerbia közti összeköttetések oklevéltára. 1198–1526. Szerk. Thallóczy Lajos–Áldásy Antal. Bp. 1907. (Magyarország melléktartományainak oklevéltára. II.) 141.

Figyelemre méltó tény, hogy a királyi oklevél, amely – ismételjük meg – Hunyadi elbeszélése alapján született, nem ad magyarázatot arra, miért érte váratlanul János vajdát az erdélyi betörés, és említés nélkül hagyja a püspök halálát is. Azt, hogy az utóbbi a török támadás következménye volt, a püspök mára olvashatatlaná vált sírfelirata mellett egyértelművé teszi egy kétségtelen hitelű forrásunk.⁶ A narrációnak azonban nem ez az egyetlen vitatható eleme. Elgondolkodtató, hogy a sebesült Hunyadi, akinek négy nap alatt aligha volt módja érdeemben kiegészíteni csatában megfáradt seregét, miképpen tudta meglepni a visszavonuló törököket, akiket minden bizonnyal óvatossá tettek saját veszteségeik. Tegyük hozzá, hogy valamennyi narrációnk közül ez az egyetlen, amely két erdélyi ütközetről beszél: a Hunyadi érdemeit részletező későbbi oklevelek már csak egyetlen, győztes csatáról tudnak, csakúgy, mint a csata résztvevőit jutalmazó adománylevelek.⁷ Ezt természetesen magyarázhatjuk azzal, hogy a vajda, majd kormányzó későbbi érdemei „összetömrítették” az elbeszélésre méltó korábbi szolgálatoakat, mégis érdekes a két ütközet hagyományának nyomtalan eltűnése az oklevelekből. Erre a körülményre a későbbiekben még visszatérünk.

Mivel a kétségtelen hitelű királyi oklevél tudósításának ebben a részében (vagyis ami a csaták számát illeti) nincs okunk kételkedni, a következő lépésben a két ütközet helyszínét kell meghatároznunk. A győztes csata helyét már Székely Ottokár meggyőzően lokalizálta az erdélyi (Hunyad megyei) Vaskapuhoz.⁸

6 *Jakó Zsigmond*: A kolozsmonostori konvent jegyzőkönyvei (1289–1556). I–II. Bp. 1990. (A Magyar Országos Levéltár kiadványai II. Forráskiadványok 17.) 304.

7 Időben az első, a Zsuki Benedek és Mihály részére kiállított adománylevelével (Magyar Országos Levéltár, Diplomatikai Fényképgyűjtemény [= MOL DF] 255 163.) ápr. 14-én kelt, három nappal meg is előzi tehát a Hunyadi-féle oklevelet. Ez „in certis conflictibus quos prefatus Johannes wayvoda dominus ipsorum cum sevis Turcis crucis Christi inimicis de eisdem victorioso primo in partibus Transsilvanis prope locum Waskapw, secundo in partibus Tranalpinis post sese de ingenti semper ipsorum Turcorum caterva triumphando victorioso transegit” teljesített szolgálatookról beszél. Ugyane fordulatokat használja a Kendefiek számára 1443. ápr. 16-án kiállított oklevél, amelyet annak ellenére is hitelesnek fogadhatunk el, hogy csak *Szabó Károly* említéséből ismerjük, ld. *Szabó Károly*: A Kendefiek a XIV. és XV.-dik században. Századok 1868. 29. Bizerei Miklós I. Ulászló 1444. jún. 11-i oklevele szerint (Magyar Országos Levéltár, Diplomatikai Levéltár [=MOL DL 65] 411.) „in conflictibus quos primum prefatus magnificus Johannes wayvoda noster in partibus Transsilvanis et Transalpinis post sese cum perfidis Turcis paganis catholice fidei et Christiane religionis emulis infestissimis semper glorioso triumpho de eisdem emulis reportato habuit” vitézkedett. Hasonlóan adja elő a történeteket 1444. júl. 3-án az aradi káptalan előtt Brankovics György szerb despota, aki szerint Hunyadi János erdélyi vajda a törökök hatalmát először Erdélyben törte meg, amikor megverte a tartományba tört Mezd béget, majd másodszor Havasalföldön, ahol „viceimperatorem Turcarum” győzte le (MOL DL 13 785.). Maga Hunyadi 1447. okt. 12-én a törökökkel „tam in Waskapw ac in Transalpinis partibus” vívott győztes csatákról emlékezik meg (MOL DL 29 792.). Végül határozottan egy erdélyi ütközetről szól V. László 1453. jan. 30-án kelt oklevele is: Hunyadi „alter Teucrorum exercitus [...] cum illarum partium gentibus [...] strenuo illi occurrit congressu, ubi [...] adeo laudabiliter hostem confligit, ut ipse quoque adversi exercitus dux, qui Mezythbeg vocabatur, unacum filio suo vicecapitaneo suo occisus, refusam predam proprio et filii casu suppleverit.”

gr. *Teleki József*: Hunyadiak kora Magyarországon. X–XII. Okmánytár. Pest, 1853–1857., X. 359.

8 *Székely O.*: i. m. 15–17.

Székely következtetését számos kortárs oklevél bizonyítja,⁹ kár, hogy azóta többben is visszatértek a korábbi irodalom téves állításaihoz.¹⁰ Nehezebb dolgunk van az első ütközet helyével, mert ezt egyetlen oklevelünk sem nevezi meg. Ez a tény, elvesztett csatáról lévén szó, nem meglepő. Thuróczy János az egyetlen, aki pontos helymegjelölést ad: szerinte az összecsapásra akkor került sor, amikor a Gyulafehérvár felől érkező Hunyadi és Lépes püspök csapataikkal *ad campum ville sancti Emerici* érkeztek. Utóbbit a történészek többsége Marosszentimrével azonosítja, és ha feltesszük – amit később megpróbálunk igazolni –, hogy a törökök egyik hadteste, más alkalmakhoz hasonlóan, az Al-Duna vidékén fordult vissza Erdély felé, és vagy az imént említett Hunyad megyei Vaskapun keresztül, majd a Maros völgyében, vagy – mint 1479-ben – a Lator forrásvidékén át tört a tartomány belseje felé, a lokalizálás valószínű.¹¹ Ami most már a két csata idejét

9 Ld. feljebb az 5. jegyzetet.

10 *Elekes Lajos* szerint (*Elekes L.*: i. m. 153. és 9. sz. jegyz.) Hunyadi Gyulafehérvárról rontott rá Mezid hadaira, majd veresége után, új sereget gyűjtve, nyomon követte a „gondtalanul vonuló ellenséget”, hogy aztán megint csak „Gyulafehérvártól nem messze” meglepje és tönkrevérje. Eszerint Mezid a győzelmétől annyira megzavarodott, hogy négy napon keresztül körben járt, mintegy időt adva a vajdának a visszacsapásra. *Elekes L.* következtetését egy olyan oklevélre alapozza, amelyet állítólag Veszely Károly látott a csíksomlyói ferences kolostorban. Ezen oklevélben Hunyadi 32 székely családfőnek adományozott volna kiváltságokat, mert főként nekik volt köszönhető, hogy „nem messze Gyula-Fejérvártól, a törökök iszonyú nagy seregét tönkre tennie sikerült”. *Veszely K.* jegyzetéből (*Veszely Károly*: Hol verte meg Hunyadi János 1442-ben Mezid béget? Századok 1879. 134.) kiderül, hogy egy transsumptumról van szó, amely Mátyástól III. Károlyig (!) egy sor megerősítést tartalmazott. Véleményünk szerint ezt az adatot, amely szöges ellentétben áll kétségtelen hitelű kortárs források egész sorával, nyugodtan figyelmen kívül hagyhatjuk. Vö. legújabbban *Draskóczy István*: A tizenötödik század története. Bp. 2000. 196. – A másik tévhitet, amely Szeben ostromához köti a második csatát, *Székely O.* mellett maga *Elekes L.* is egyszer s mindenkorra cáfolta, *Makkai László* jóvoltából mégis visszatért egy olyan reprezentatív műben, mint a háromkötetes Erdély története.

11 Megjegyzendő, hogy van egy okleveles forrásunk, amely felhozható lenne bizonyítékként amellett, hogy a csata helyszíne valóban egy Szentimre nevű település közelében volt. Ez Hunyadi egy oklevele, amelyben a Kendefieknek adományozta volna a Hunyad megyei Boldogasszonyfalva mezővárost. *Szabó K.* azt állítja, hogy kezében volt az eredeti, amely 1447. ápr. 15-én kelt Pesten (*Szabó K.*: i. m.). Ebben az oklevélben *Szabó K.* szerint „circa Nandoralbam et Zenth-Imreh kapw in Transalpinis partibus” tett szolgálatokról esett szó. Az oklevél regesztáját *Magyari Károly* egy 18. századi másolat alapján közli, amely „circa Nandor Albam et Sz. Imre kapu [!] in transalpinis partibus”-t említ (*Magyari Károly*: Regesták Alsófehérvármegye levéltárából. Történelmi Tár 1907. 93.). Az 5. sz. jegyzetben idézett források tükrében aligha szorul bizonyításra, hogy ebben a formában az oklevél szövege nem felel meg a valóságnak. Gondolhatnánk olvasási hibára, de sokkal valószínűbb, hogy közönséges hamisítvánnyal van dolgunk, amely gyanúsán emlékezett Thuróczy híradására. Két körülmény egyébként kétségkívül az oklevél hitelessége ellen szól. Az egyik az, hogy az oklevél kiadásának állítólagos időpontjában Hunyadi nem Pestről, hanem Szentfálváról datálta okleveleit (*Engel Pál*: Hunyadi János kormányzó itineráriuma. Századok 1984. 982.). A másik pedig, hogy megvan eredetiben Hunyadi János 1447. aug. 5-én kelt oklevele, amelyben valóban a Kendefieknek adományozta Boldogasszonyfalvát (MOL DL 30 443.). Ebben viszont szó sem esik Szentimrérről, se „Szentimrekapu”-ról. A gyanús oklevél egyébként azonos lehet azzal, amelyre már *Csánki D.* is csak a Hunyad megyei történelmi és régészeti társulat évkönyve alapján hivatkozott (*Csánki Dezső*: Magyarország történelmi földrajza a Hunyadiak korában. I–III., V. Bp. 1890–1913., V. 57.)

illeti, a püspök említett sírfelirata mellett több egykorú forrás 1442 márciusára, illetve azon belül a hónap 18. napjára teszi az első ütközetet.¹² Ehhez képest szokás, immár Ulászló oklevelét követve, március 22-ét tekinteni a győztes csata időpontjaként. A Marosszentimre és az erdélyi Vaskapu közötti távolságot figyelembe véve a két ütközet között eltelt négy nap, pusztán logikai szempontból, elfogadhatónak tűnik.

Más szempontok azonban további figyelmet követelnek maguknak. Thuróczy krónikája tartotta fenn azt az értesülést, hogy Hunyadi János csak közvetlenül az első ütközet előtt érkezett Erdélybe. Az információ hitelét erősíti, hogy az első összecsapásra Ulászló oklevele szerint is *improvise* került sor. Nehéz elképzelni, miként lehetett volna a csata váratlan, ha Hunyadi Erdélyben várja a törökök támadását, mint tette azt Bátori István 1479-ben.¹³ A dolog annál inkább meglepő, mivel tudjuk, hogy a ragusaiak idejekorán figyelmeztették a magyar udvart a készülő nagyszabású török támadásról, éppen márciust jelezve annak időpontjaként.¹⁴ Magyarázatot igényel továbbá az a tény, hogy a működő magyar kémiszolgálat¹⁵ dacára hogyan tudott a török sereg észrevétlenül átkelni Havasalföldön; ez még akkor is érthetetlen, ha tudjuk, hogy a törökbarát román vajdától nem volt várható a figyelmeztetés. Ugyancsak figyelembe kell venni, hogy alig négy esztendővel korábban, 1438-ban, pusztító török betörés érte Erdélyt; hasonló akcióval tehát számolnia kellett a magyar vezetésnek. A váratlanság, ha egyáltalán szó volt ilyesmiről, mindezek fényében egyáltalán nem tekinthető magától értetődőnek.

Kézénfekvőnek tűnik az összehasonlítás az 1479-ben lezajlott kenyérmezei csata körülményeivel,¹⁶ amelyet – mind célját, mind a felhasznált erőket tekintve – kísértetiesen hasonló jellegű török támadás előzött meg. A magyar kormányzat ekkor is időben értesült a készülő veszélyről, és azzal arányos védelmi intézkedéseket hozott. A Havasalföldön gyülekező török seregekkel szemben nemcsak az erdélyi erőket mozgósították, hanem a temesi ispán alá tartozó csapatokat is, sőt, a jelek szerint a déli védelem irányításának jelentős, kormányzati szintű átszervezésére is sor került. A törökök ekkor a Lator forrásvidékén át törtek Erdélybe, és a Maros, majd a Sztrigy völgyén át, az erdélyi Vaskapun keresztül akarták elhagyni a tartományt. Erre utal maga a csata helyszíne is, hiszen a Kenyérmező éppen a távozás útvonala mentén fekszik. Amikor kiderült, hogy a törökök célja ezúttal *csak* Erdély, Bátori vajda segítségül hívta az Alsó Részek újdonsült főkapitányát, Kinizsi Pált, aki Temesvár alól minden bizonnyal maga is

12 Az adatok összegyűjtve *Székelly O.*: i. m. 10.

13 *Szakály F.–Fodor P.*: i. m. 317.

14 Ragusa és Magyarország összeköttetései oklevéltára. Összeáll. Gelcich József. Bevezetéssel és jegyzetekkel ellátta: Thallóczy Lajos. Bp. 1887. 437–439.

15 *Székelly O.*: i. m. 6.

16 Vö. *Szakály F.–Fodor P.*: i. m. passim.

a Vaskapun keresztül sietett Erdélybe, és még időben érkezett ahhoz, hogy egyesüljön a vajdával.¹⁷

Visszatérve most az 1442. évi támadáshoz, a hasonlóságok mellett fel kell figyelni a különbségekre is. Az első és legfontosabb, hogy ekkor Kinizsi és Bátori két posztja egy kézben egyesült: Hunyadi töltötte be az erdélyi vajdaságot és a temesi ispánságot is. Egyszermind ő állt a Szörényi Bánság és Nándorfehérvár élén, ami annyit jelent, hogy a magyar védelmi vonal teljes délkeleti szakaszán neki kellett szerveznie a védelmet. Volt ugyan egy társa is e rengeteg hivatalban, Újlaki Miklós, csakhogy ő éppen a kritikus időszakban I. Ulászló oldalán vett részt Pozsony ostromában,¹⁸ munkamegosztásról tehát szó sem lehetett. Az események rekonstruálását nagyban megkönnyítené, ha ismernénk a főszereplő, Hunyadi János itineráriumát, de forrásaink ezen a ponton cserbenhagynak minket. A török betörés előtt 1442. január 8-án tűnik fel utoljára Csanádon,¹⁹ hogy aztán április 8-án bukkanjon fel ismét, ezúttal az erdélyi nemzetek gyűlésén, Tordán.²⁰ A két időpont között mozgását nem tudjuk követni, a körülmények és a kenyérmezei analógia ismeretében azonban mégis megkísérelhetjük egy valószínű hipotézis felvázolását.

Láttuk, hogy 1479-ben a várható támadás előtt mozgósították a teljes délkeleti védelmi szakasz erőit, és ez 1442 márciusában sem lehetett másként. Ez annál is inkább feltehető, mivel az ekkor támadó török sereg teljes létszáma legalább kétszeresen meghaladta a Kenyérmezőn csatarendbe állított erőket. Másként ugyanis elképzelhetetlen, miként tudták volna az erdélyi betöréssel párhuzamosan a boszniai Szreberniket is ostrom alá venni. Utóbbi tény ráadásul azt mutatja, hogy a törökök szabályos ostromra alkalmas, reguláris erőket is mozgósítottak, ami aligha került el a magyar vezetés figyelmét. Ebből viszont az következik, hogy a török támadás célja elvben bármelyik magyar végvár lehetett, akár az 1440-ben egyszer már sikertelenül ostromolt Nándorfehérvár is. Nagyon valószínű tehát, hogy Hunyadi a gondjaira bízott hosszú védelmi szakasz közepén helyezkedett el, hogy adott esetben bárhol be tudjon avatkozni, a török

17 Legalábbis a fennmaradt keresztény beszámoló szerint. Ennek hiányában ugyanis csábító volna a feltételezés, hogy Kinizsi a Vaskapun keresztül a már harcban álló Bátori segítségére érkezett, hátba támadva a törököket. Van ugyanis a *Szakály F.–Fodor P.*-féle rekonstrukciónak egy logikai buktatója. A szerzők szerint Bátori az okt. 9-i török betörés után hívta segítségül Kinizsit, aki okt. 13-án már egyesült volna az erdélyi csapatokkal. Ez, a Temesvár és Kenyérmező közötti, a tanulmányban is említett 175 km-es távolságot figyelembe véve fizikai lehetetlenség, hiszen a hírnöknek is legalább három napra volt szüksége az út megtételére. Feltételeznünk kell tehát, hogy Kinizsi már a török betörés előtt megindult seregével, de így is nehéz elképzelni, miként tudta észrevétlenül megkerülni a törököket, akik éppen közte és Bátori csapatai között táboroztak. Bármilyen furcsán hangzik is, Bonfini rekonstrukciója az utólag érkező Kinizsivel jobban megfelel a történelmi körülményeknek, és ezt az 1442. év eseményei is alátámasztják.

18 1442. márc. 5-én Nagyszombatban ad ki oklevelet (MOL DL 13 666.), márc. 8-án ugyanott Ulászló relatora (MOL DF 266 109.).

19 MOL DL 55 242. – Figyelemre méltó, hogy Hunyadi ekkor Tordáról érkezik Csanádra, tehát elhagyja Erdélyt, s nem oda igyekszik.

20 MOL DF 253 595.

szándékok pontosabb ismeretében. Bár bizonyíték nincs rá, kézenfekvő, hogy Temesvár környékén ütött tábornak és legjobb erőit is oda csoportosította, a természet által legtökéletesebben védett Erdély védelmét pedig minden bizonnyal Lépes György püspökre bízta, aki az erdélyi nemesség mellett valószínűleg rendelkezett a szászok és székelyek haderejével is,²¹ amennyiben a mozgósítás időben megtörtént. Bizonyos jelek arra utalnak, hogy a gyülekezés helye Kolozsvár volt.²²

A vajda minden valószínűség szerint egyeztetett Lépes püspökkel a követendő taktikát arra az esetre, ha a törökök mégis Erdély ellen fordulnának. A püspök feladata csak annyi lehetett, hogy Hunyadi megérkezéig tartsa szemmel az ellenséget, s majd együtt álljanak csatát. Thuróczy szerint Hunyadi meg is érkezett, de csapatok nélkül, és éppen erőinek elégtelensége vezetett a vereséghez. A Thuróczy-féle verzió azonban nem ad magyarázatot arra, hogy a vajda milyen erők mozgósításával tudott négy nappal később mégis felülkerekedni a támadókon. A dolog magyarázatához emlékeztetnünk kell arra a tényre, hogy az 1479-es hadjárattal ellentétben 1442-ben Erdély csak az egyik célja volt a török hadműveletnek: a másik, a stratégiai cél Szerebbernik elfoglalása lehetett.²³ Feletébb valószínű, hogy az igen jelentős török hadsereg a lehető legtovább együtt vonult, imígyen tartva bizonytalanságban a magyar vezetést igazi célja felől.²⁴ 1479-ben Kinizsi nyugodt szívvel indulhatott Bátorai segítségére, amikor kiderült, hogy az egész török hadsereg Erdély ellen fordult. 1442-ben más volt a helyzet: Hunyadi nem vonulhatott azonnal Erdélybe, hiszen a Szlavónia irányában továbbhaladó másik török hadtest azonnal betörhetett volna a nyomában támadó részbe. Meg kellett várnia, amíg fény derül a török hadmozdulat céljára, és megbizonyosodik arról, hogy a délnyugati végek védelmét irányító Tallóci fivérek Szlavóniában felkészültek a támadásra. A helyzet azonban még ekkor sem lehetett egyértelmű, hiszen a vajdának választania kellett Szerebbernik felmentése és Erdély védelme között. Ráadásul, mint arról már esett szó, maga a király ekkor éppen Pozsony megyében tartózkodott seregével, így tehát Hunyadi Ulászlótól sem számíthatott segítségre.

Mindezek fényében két megoldás képzelhető el. Az első lehetőség szerint Hunyadi az Erdély elleni támadás hírére csekély kísérettel, lóhalálában a gondjaira bízott tartományba vonult, és az erdélyi seregek élén vállalta a csatát a törökökkel. Ez a hipotézis megfelelne Thuróczy elbeszélésének, de nem ad választ

21 1468 áprilisában egy várható török betérés előtt Dengelegi Pongrác János vajda elrendeli a beszercei szászok mozgósítását (Urkundenbuch zur Geschichte der Deutschen in Siebenbürgen.[= UGDS] VI. Hrsg. Gustav Gündisch. Bukarest, 1981. 335.). Láttuk, hogy a szászok a Kenyérmezőn is fegyverben álltak: *Szakály F.–Fodor P.*: i. m. 326.

22 Vizaknai Miklós erdélyi alvajda 1442. márc. 10-én Kolozsváron tartózkodik (MOL DF 260 957.), a püspök fivére, Lépes Loránd volt alvajda pedig márc. 15-én Gyalun (*Jakó Zs.*: i. m. 435.).

23 A Szlavónia elleni támadás forrásait ld. *Pálosfalvi Tamás*: Cilleiek és Tallóciak: küzdelem Szlavóniáért (1440–1448). Századok 2000. 61. (93–94. sz. jegyzetek.)

24 1468-ban az Erdély megtámadására készülő török sereg pl. Pozsaszinnál kel át a Dunán, ld. UGDS VI. 335.

arra a kérdésre, milyen erőkkal frissítette fel Hunyadi a seregét a második ütközet előtt. Bonfini elbeszélése a „föld népének” mozgósításáról meg a véres kardról²⁵ ebből a szempontból nyugodtan figyelmen kívül hagyható: négy nap alatt semmiféle érdemleges mozgósítást nem lehetett végrehajtani, még kevésbé utolérni a visszavonuló török sereget. A másik feltevés némileg merészebb, de talán nem teljesen alaptalan: eszerint János vajda egyáltalán nem vett részt az első erdélyi ütközetben. Azt Lépes György püspök vezényelte mégpedig, ha hihetünk Thuróczynak, nem a megfelelő körültekintéssel.²⁶ Mindenesetre nem meglepő, hogy az erdélyi seregnek nem volt türelme várni Hunyadi megérkeztére, tétlenül szemlélve a tartomány ismételt feldúlását. A győztes ütközetet követően a török sereg, amely maga is súlyos veszteségeket szenvedett, az erdélyi Vaskapun keresztül készült elhagyni a tartományt, talán abban a hitben, hogy Hunyadi nem meri őrizetlenül hagyni Nándorfehérvárt, vagy ha mégis, Szrebernik felmentésére indul. Csak egy ilyen előfeltevés fényében érthető a törökök eljárása, akik a vöröstoronyi szorosan keresztül Havasalföld felé minden nehézség nélkül távozhattak volna Erdélyből. Mezőid, ha tényleg így okoskodott, csalódni kényszerült: Hunyadi a Temesköz felől érkezve lezárta a visszavonulás útját, és pihent seregével megsemmisítő vereséget mért a támadókra.

Fenti gondolatmenetünk természetesen hipotetikus jellegű, nagyrészt analógián alapul, és okleveles forrásokkal alig támasztható alá. Mégis van két adat, amelyek jelentős súllyal esnek a latba. Az egyik magának Hunyadinak egy 1449 márciusában, kísértetiesen hasonló körülmények között kelt levele. Ebben a kormányzó Szécsi Dénes érsek levelére válaszolt, aki sürgette, hogy minél előbb igyekezzen seregével a Felvidékre a rend helyreállítása érdekében. Hunyadi arra hivatkozva kérte az érsek türelmét, hogy a törökök Vidinben gyülekeznek, ezért néhány napig még kénytelen a Délvidéken maradni, addig tudniillik, amíg kiderül, mi a törökök szándéka.²⁷ Hunyadi e levelét a Temes megyei Monostoron keltezte, majd Temesvárra ment tovább,²⁸ ahonnan, adott esetben, Nándorfehérvárt és Erdélyt is egyformán elérhette. Ebben az esetben tehát igazolható, hogy Hunyadi – aki ekkor már kormányzó volt, de gyakorlatilag ugyanúgy egymaga irányította a védelmet, mint 1446 előtt – tényleg a délkeleti védelmi szakasz közepén, Temesvár vidékén készült egy esetleges török támadás kivédésére. Bár ekkor végül sem Erdély elleni portyára, sem Nándorfehérvár elleni támadásra nem került sor, s így elméletünk pozitív bizonyítására nincs mód, az alaphelyzet talán mégis alkalmazható az 1442. márciusi eseményekre.

25 Antonio Bonfini: *A magyar történelem tizedei*. Bp. 1995. 598.

26 Erre utalna a krónikás megjegyzése, aki szerint Lépes püspök „in rebus [...] rite agendis vehemens” volt.

27 1449. márc. 8.: „iam duodecim dies sunt postquam ipsi Turci in Bidinio existunt congregati, per quorum dierum spacia nulla mocio illorum ad quas partes declinare deberent, sicuti alias eorum consuetudo non fuit declinati sunt [!]; et ecce adhuc ob maiorem certitudinem declinationis eorundem propter defensam istius partis in hic remanebimus”. MOL DF 248 824.

28 Engel P.: Hunyadi János kormányzó itineráriuma i. m. 984.

A másik szóban forgó forrás egy már említett adománylevél, amely Bizerei Miklós szolgálatait jutalmazta.²⁹ Bizerei azért részesült adományban, mert Hunyadi szolgálatában az erdélyi *győztes* ütközetben tüntette ki magát, vagyis a Vaskapunál vívott csatában vitézkedett. A dolog érdekessége abban rejlik, hogy Bizerei Temes megyei nemes volt, a vizsgált időszakban éppenséggel Hunyadi temesi alispánja,³⁰ kevésbé valószínű tehát, hogy a török betörés idején Erdélyben tartózkodott volna. Sokkal inkább elképzelhető, hogy Hunyadival együtt a Temesközből érkezett a törökök feltartóztatására, és így került sor részvételére a vaskapui ütközetben. A csata másik négy név szerint ismert résztvevőjének a személye ugyanakkor arra utal, hogy az első ütközetben vesztes sereg maradványai nyomon követték a visszavonuló törököket, és a szorosban segítettek közrefogni Mezid hadát. Két testvérpárról van szó, a Kolozs megyei Zsuki fivérekről, illetve a Hunyad megyei malomvizi Kendékről, akikről, Bizereivel ellentétben, joggal tehetjük fel, hogy az erdélyi seregben harcoltak.

Nagy a valószínűsége tehát, hogy Hunyadi János nem vett részt a Mezid seregével vívott első csatában. De, ha valóban így történt, mi magyarázza két erdélyi ütközet megjelenését az 1443. áprilisi Hunyadi-adománylevélben? Szögezzük le ismét, Thuróczy krónikáján kívül ez az egyetlen forrás, amely két összecsapást tulajdonít Hunyadinak, és erős a gyanú, hogy a krónikás éppen az oklevél alapján, azt kiszínezve alkotta meg a maga elbeszélését. Thuróczy közismerten használta a királyi levéltár dokumentumait, és éppen azok látszólag ellentmondó híradásai vezették félre. Így jutott arra a következtetésre, hogy a vaskapui ütközetre egy második, Mezid vereségéért bosszút állni hivatott török hadsereggel szemben került sor, ami nyilvánvaló ellentétben áll a kortárs források híradásaival. Mindez azonban nem ad magyarázatot a királyi oklevél szavaira. Ebben az esetben – véleményem szerint – egyetlen magyarázat képzelhető el: Hunyadi a később kivívott győzelem ellenére is szükségét érezte, hogy úgy állítsa be az eseményeket, mintha az első, vesztes csatában is részt vett volna. Ne felejtjük el, hogy alig négy évvel az 1438. évi pusztító betörés után a törököknek ismét sikerült alaposan feldúlniuk Erdélyt, és ez, a négy évvel korábbi tragédiához hasonlóan, szükségszerűen felvetette a vajda felelősségét. Hunyadi ráadásul joggal gondolhatta, hogy az események hiteles krónikája a védelmi szervezet ismételt átszervezésére indíthatja a királyt, akiben okkal merülhetett fel, hogy mégsem célszerű annyi fontos hivatalt egyetlen kézben egyesíteni. A következő győzelmek, főleg pedig a hosszú hadjárat nyomán aztán a vajda tekintélye annyira megerősödött, hogy nem volt többé szükség a valós események megmásítására, sőt, Thuróczy idejéig a vesztes ütközet hagyománya mindenestül eltűnt az oklevelekből.

I. Ulászló többször említett adománylevele az erdélyi események leírása után azzal folytatja, hogy Hunyadi győzelmét kihasználva elhatározta, hogy

²⁹ Ld. a 7. sz. jegyzetet.

³⁰ Engel Pál: Magyarország világi archontológiája 1301–1457. I–II. Bp. 1996. (História Könyvtár. Kronológiák, adattárak 5.), I. 205.

„visszaszerzi” Havasalföldet, s tervét végre is hajtotta: serege élén letette és lefejeztette a törökbarát vajdát, s visszahelyezte a trónra Basarabot, a korábban kivégzett Dan fiát.³¹ Hunyadi akcióját nem kis részben alighanem a bosszú motíválta, hiszen a havasalföldi vajda cinkosságának is köszönhető volt, hogy a törökök észrevétlenül törhettek Erdélyre. Ugyanakkor jó helyzetfelismerését is dicséri, hiszen váratlan győzelmét és a másik török sereg szlavóniai lekötöttségét kihasználva legalább átmenetileg ismét megerősítette a magyar befolyást a Kárpátokon túli román fejedelemségben. A vajda villámhadjáratát szerencsére különösebb nehézség nélkül datálhatjuk: április 10. és május 25. között került rá sor.

A hadjárat előkészületeit a Hunyadi által 1442. április 8-ra összehívott tordai tartománygyűlésen tették meg, amelyen az erdélyi nemesek mellett a székelyek és a szászok is részt vettek.³² A gyűlés összehívására azért lehetett szükség, hogy a vesztes ütközet után szétszéledt és vezető nélkül maradt erdélyi seregeket ismét egyesítsék. Nem tudjuk, hogy a Temesvár alól magával hozott csapatok is részt vettek-e a vajda havasalföldi hadjáratában, de ennek valószínűsége meglehetősen nagy. Ugyancsak bizonytalan, hogy Hunyadi melyik hágón keresztül vonult Havasalföldre. Az viszont bizonyos, hogy a hadjárat befejeztével a töröcsvári szoroson át tért vissza Erdélybe, mert április 10. után legközelebb május 25-én tűnik fel Brassóban, és innen az itineráriuma világosan követhető Erdély belseje felé.³³ A másik erdélyi vajda, Újlaki Miklós, ebben a hadjáratban sem vett részt.³⁴

Mezid legyőzésével és a havasalföldi portyával Hunyadi világosan jelezte: Magyarországon a polgárháború ellenére is kemény ellenállásra számíthatnak a támadók. Erdély ismételt felprédálása ugyanakkor bizonyonnyal megérlelte benne az elhatározást, hogy a háború színterét Magyarország határaitól minél távolabb kell tolni. Ebben határozhatjuk meg a hadjárat közvetlen tanulságát Hunyadi törökellenes stratégiája szempontjából. Van azonban az 1442. évi török támadás-

31 „Potitus itaque hac felici victoria, prefatus noster wayvoda de hinc ad recuperacionem Transalpinarum predictis Transsilvanis vicinarum parcium intendere cepit, habitumque est, ut eius ope et opera expugnato ac decolato inimico earundem parcium wayvoda, verus heres puta Bazarab filius quondam Daan wayvode ipsius nostri parte in dominum et wayvodam proficitur, per idque eedem partes totaliter dicioni corone huius subiungantur.”

32 1442: „magnifico Johanne de Hwnyad inter ceteros honores parcium Transsilvanarum wayvoda domino nostro metuendo presencialiter adherente, nobis unacum earundem parcium Transsilvanarum nobilibus ad congregacionem et convencionem eorundem nobilium ac Sicularum et Saxonum ipsarum parcium Transsilvanarum pro quibusdam necessariis earundem parcium Transsilvanarum expeditionibus perficiendis die dominica quasimodo geniti in anno domini 1442 preterita Torde factam convenientibus” – írják az erdélyi alvajdák a nádornak (MOL DF 253 595.); ill. 1442. ápr. 10-én Tordán „magnificus Johannes de Hwnyad inter ceteros honores wayvoda [Transsilva]nensis universitati nobilium parcium Transsilvanensium pro certis arduis negociis eiusdem regni convocacionem fecisset generalem”. (MOL DF 275 271.)

33 Itineráriuma: 1442. máj. 25.: Brassó (MOL DL 50 343.), máj. 28.: Szászhermány (DF 246 905.), jún. 18.: Homoródbene (UGDS V. 312.), júl. 15.: Küküllőkörös (MOL DL 55 262.), júl. 23.: Szentpál (MOL DL 74 076.).

34 1442. jún. 8-án Budán van (MOL DL 92 933.).

nak néhány olyan tanulsága is, amelyek érvénye, más források tudósításai által alátámasztva, bátran kiterjeszthető a Zsigmond halálát követő időszakban lezajlott török–magyar küzdelmek egészére. Az első és legfontosabb ezek közül az, hogy a balkáni ütközőállamok bukása, illetve meggyengülése után Magyarország egymagában képtelen volt gondoskodni a hosszú frontvonal hézagmentes védelméről. Erdélytől Szlavóniáig olyan hosszú szakaszon kellett elosztani az erőket, hogy török támadás esetén azok ismételt koncentrációja jelentős időt igényelt. Az oszmán vezetés nyilvánvalóan tisztában volt ezzel a helyzettel, és tudatosan épített a hosszú frontvonal kínálta előnyökre. Kihasználva jelentős számbeli fölényét, az oszmán hadsereg három taktikai elemet kombinált a magyar védelmi képesség gyengítésére: egyrészt a lehető legtovább bizonytalanságban hagyta a magyar vezetést valódi célja felől, másrészt több célpont egyidejű támadásával lehetetlenné tette a hatékony védekezéshez szükséges erők egyesítését, harmadrészt pedig állandóan váltogatta a hadjáratok célpontját. Ez az alaphelyzet magyarázza, miért volt sikeres a legtöbb török betörés annak ellenére is, hogy a magyar kormányzat általában jó előre értesült a török szándékokról.

1438-ban a törökök az első taktikai elemet alkalmazták: a lehető legtovább vonultak nyugat felé, és csak az erdélyi csapatok feloszlása után fordultak vissza Erdély irányába, hogy a sokszor említett Hunyad megyei Vaskapun keresztül³⁵ akadálytalanul betörve felprédálják a tartományt.³⁶ 1440-ben Nándorfehérvár volt a támadás célpontja; a várat ugyan nem sikerült elfoglalni, de annyit elértek a támadók, hogy két esztendővel később, amikor két oszlopban vonultak fel, jelentős erőket kötöttek le a védelmi vonal középső szakaszán, ami lehetővé tett egy újabb betörést Erdélybe. A helyzet alapján Mátyás alatt sem változott. Csak példaként említendő, hogy 1458-ban a Szerbia elleni támadással párhuzamosan az oszmánok Szlavóniába küldtek portyázó sereget,³⁷ 1463-ban pedig, Jajca elfoglalásával egy időben a Szerémséget és a Temesközt dúlták.³⁸ Hunyadi János a magyarok számára egyértelműen kedvezőtlen helyzeten azzal próbált változtatni, hogy offenzív fellépésével oszmán területre tette át a konfliktus színterét. Az új stratégia kezdetben hozott is eredményeket, de a rigómezei csatában látványosan és véglegesen összeomlott. A kormányzó idézett levele már egy alapvetően defenzív hozzáállás bizonyítéka,³⁹ és a továbbiakban ez maradt a jellemző gyakorlatilag a mohácsi csatavesztésig. Mátyás nagyszabású támadások helyett a frontvonal rövidítésével próbálta javítani a védelem pozícióit,⁴⁰ de érdemleges javulást, a török portyák megszüntetését, ő sem tudta elérni. Abban viszont talán éppen az 1442. évi események tanulságát is kell látnunk, hogy a tö-

35 Csánki D.: i. m. V. 190.

36 Mályusz Elemér: Az első Habsburg a magyar trónon. Albert király 1438–1439. Aetas 1994. 1. sz. 134.

37 Pálosfalvi Tamás: Vitovec János. Egy zsoldoskarrier a 15. századi Magyarországon. Századok 2001. 449.

38 I. m. 460–461.

39 Ld. a 27. sz. jegyzetet.

40 Pálosfalvi T.: Vitovec János i. m. 466.

rök támadások ismételt megélénkülése idején Mátyás nem apja koncepciójához nyúlt vissza, hanem Zsigmondéhoz, és a posztok egy kézben történő egyesítése helyett a temesi ispánságra alapozva egy új erőközpontot hozott létre.⁴¹ Felismerte ugyanis, hogy a támadások hatékony elhárításának előfeltétele a rugalmas védelem, amely viszont a kulcspoztók szétválasztását követeli meg.

TAMÁS PÁLOSFALVY

THE OTTOMAN CAMPAIGN OF MARCH 1442

(Remarks on the first anti-Ottoman struggles of János Hunyadi)

The study tries to reassess the history of the great Ottoman campaign against Hungary which took place in March 1442. On the basis of hitherto unused contemporary documents and with the help of comparison with another Ottoman attacks it presents a new interpretation of the events. It argues that contrary to former belief János Hunyadi, vojvode of Transylvania was not present in the first battle, the one which ended with the death of the bishop of Transylvania. He was camping with his troops around Temesvár, ready to intervene wherever his presence would be needed. His late arrival to Transylvania and the consequent defeat of the local army was explained by the fact that the Ottomans then attacked Slavonia as well, and Hunyadi had to wait until the second Ottoman army had passed westwards. The place of his subsequent victory over the withdrawing enemy was beyond doubt the Vaskapu (Iron Gate) in the county of Hunyad. The hypothesis is supported by a letter written by Hunyadi himself a couple of years later, but in similar circumstances.

In the last section of the study the chronology of Hunyadi's consequent campaign into Wallachia is established, and a few general remarks on Ottoman strategy are made.

⁴¹ *Kubinyi András: Mátyás király. Bp. 2001. 91.*